

مطالعه و بررسی معماری و کاشی کاری های تکیه معاون الملک کرمانشاه

مهتاب مبینی^۱، مرضیه افراسیابی^۲

۱- استادیار گروه پژوهش هنر، دانشگاه پیام نور تهران شرق

۲- گروه پژوهش هنر، دانشگاه پیام نور تهران شرق

marziyefrasiyabi0@gmail.com

چکیده

وجود نماسازی های داخلی - خارجی و استفاده از هنرهای وابسته به معماری، بالاخص هنر بی مانند کاشی کاری ایران را در جهان شهره ساخته است پدیده های کاشی کاری برای عناصر تزئینی طاقی ایران با شگرفی قواعد، اصول هنر آن هم از توجه هنرمندان کاشی کار مسلمانان با ایمان اینارگر بی توقع و بسیار سخت کوش و با سلیقه، آثار کاشی کاری در جای جای ایران عزیز جاودانه هنر برای معماری عزیز کشور شده است. تکیه معاون الملک یکی از آثار معماری دوره قاجار در شهر کرمانشاه است. این تکیه با کاشی کاری های زیبا که سراسر دیوارهای تکیه را پوشانده اند، تزیین شده است. همان طور که از نام تکیه مشخص است، این بنا با هدف کارکرد مذهبی ایجاد شده و تنوع مضامین در این تکیه چون، مضامین مذهبی، قصص قرآنی، داستان های شاهنامه، نقوش هخامنشی، تصاویر سیاسی، پادشاهان گذشته و معاصر قاجار جالب توجه است. در نگاه اول ارتباط بین مضامین تصاویر در یک مکان مذهبی وجود ندارد. در این مقاله چگونگی مضامین نقاشی بر روی کاشی های تکیه معاونالملک کرمانشاه که شاخه ای از نقاشی ایرانی است بررسی می شود. تکیه معاونالملک گنجین های از اسطوره ها، حماسه ها، تاریخ و مذهب ایرانی است که در یکجا در قالب هنر نقاشی و کاشی کاری گردآمده و از این نظر، اثری منحصر به فرد است. در این راستا، ابتدا بنای اصلی تکیه بررسی شده و در ادامه مضامین اصلی نقاشی کاشیکاریها معرفی و شناخته می شود. این پژوهش با بهره گیری از روش تحلیلی-توصیفی و با استناد به منابع کتابخانه ای و مطالعات میدانی با این فرضیه که از سویی مضامین نگاره ها ناشی از تلقی شخصی و باورهای اجتماعی طراحان مختلف و برخاسته از فرهنگ سنتی متفاوت است و از طرف دیگر وجود محدودیت ها در تحولات و نحوه ی خلق اثر توسط هنرمند بی تأثیر نبوده، گردآوری و بررسی شده است .

واژگان کلیدی: کاشی کاری دیوار، مضامین نقاشی، کاشیکاری، تکیه معاون الملک

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۲۹۸۰-۷۷۸۶ISSN

مطالعه ی تاریخ تمدن و فرهنگ ایران نشان می دهد که در دوره های مختلف، تاریخی عامل موثری در شکل گیری هنر و تمدن بشری بوده است مهمترین آثار به جامانده دوران بعد از اسلام که امروزه می توان به آنها استناد کرد، مسجدها، مدرسه ها، اماکن مذهبی و کتب خطی منقوش این دوران هستند که همگی با نقوش منحنی و هندسی رنگارنگ و پرتنوع گیاهی، حیوانی و انسانی و خوشنویسی تزیین شده هستند در این میان کاشی کاری هنری است که امروزه آوازه ی جهانی دارد و به خوبی نمایانگر ذوق و تفکر هنرمندان ایرانی - اسلامی است تلاش برای شناساندن این هنر والا در قالب پژوهش می تواند راهکار مناسبی برای بازشناساندن نمادهای ملی و تمدنی ایران اسلامی باشد یکی از این بناها که می تواند به لطف کاشی کاری متنوع آن از نظر نقوش و تکنیک معرف خوبی برای علاقمندان و پژوهشگران این هنر باشد، تکیه معاون الملک کرمانشاه است.

سنت دیوارنگاری در ایران با موضوعات و مضامین متنوع تاریخی دیرین داشته و به دوران کهن و ایران باستان بازمی گردد. اما تاریخ دیوارنگاری مذهبی بهطور خاص در پیوند با رسمیت یافتن مذهب تشیع در دوران صفوی آغاز و در دوره قاجار به اوج رسید. این گونه خاص از دیوارنگاری که اغلب در تکایا، حسینیه ها و بقاع متبرکه تصویر شده اند، هنری مردمی و عامیانه بوده که خارج از دربارها شکل گرفته و باورها و اندیشه های مذهبی مردم را می نمایاند. همچنین دیوارنگاری مذهبی در پیوند نزدیک با نمایشهای مذهبی تعزیه بوده، از اینرو جنبه روایت گری داشته و بیش از همه به روایت و شرح وقایع عاشورا، شهادت امام حسین (ع) و یارانش در سال ۶۱ ه.ق در کنار دیگر مضامین مذهبی می پردازد. از اینرو مهمترین ویژگی این هنر شیعی، مضمون مذهبی آن با محوریت واقعه کربلا است. نمونه های فراوانی از دیوار نگاری مذهبی دوره قاجار به جای مانده است که کاشی نگاره های تکیه معاون الملک در کرمانشاه از نمونه های برجسته آن مربوط به نیمه نخست قرن ۱۴ ه.ق هستند.

بنای با شکوه تکیه معاون الملک در میان بناهای تاریخی موجود در کرمانشاه، به لحاظ قدمت و زیبایی از جایگاه متمایزی برخوردار است. یکی از وجوه زیبایی این بنا دیوارنگاره های آن است که شامل موضوعاتی از قبیل تصاویر برخی از پیامبران در کنار صحنه هایی از واقعه ی عاشورا، شاهان سلسله های مختلف از پیشدادیان تا آخرین شاه قاجار(احمد شاه) و نیز صحنه هایی از داستان های شاهنامه در کنار رجال سیاسی و مذهبی عصر قاجار و صدها عکس از اماکن مذهبی و مناظر طبیعی است که بر روی کاشی های این مکان نقش شده اند و از امتیازات قابل ملاحظه و کاملاً استثنایی این بنا محسوب می گردند. نقاشیهای مذهبی با موضوعاتی چون تعزیه و قصص قرآنی در دروره ی قاجار به واسطه ی رونق مجالس روضه خوانی و برپایی مراسم سوگواری در ماه محرم مورد توجه قرار گرفت در این دوران نقاشی روی کاشی بیش از هر زمان بر نمای بناها اجرا می شد. تاریخ ساخت بنا به بیست و هفتم صفر المظفر سال ۱۹۲۰م/ ۱۳۲۰ه ق. میرسد. طبق اسناد موجود، قرارداد و تعهدنامه ای مورخ دهم شعبان المعظم، قطعه زمینی جنب حمام حسن خان از صاحبان حمام مذکور توسط میرزا حسین خان معین الرعایا خریداری شد و اقدام به احداث بنای حسینیه گردید. به طوری که معمرین و نویسندگان، آن را حسینیه ای بی نظیر توسیف کرده اند.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۲۹۸۰-۷۷۸۶ISSN

امروزه آوازه این هنر ایرانی شهرتی جهانی دارد. کاشی‌ها دربردارنده اطلاعات تاریخی، فرهنگی و مذهبی دوران خود هستند. یکی از تجلی‌گاههای متعالی هنر دینی در کاشی‌کاری‌های اماکن مذهبی نمایان است که در بردارنده ابعاد معنوی و حتی آیینی مردم آن سرزمین است. این هنر در دوره قاجار ادامه سنت گذشته بود اگرچه تفاوت‌هایی نیز با دوران پیشین داشت و با گذشت زمان از هنر غرب نیز تأثیر پذیرفت اما متأثر از عرصه‌های دیگری مانند چاپ سنگی نیز بود که جزء شیوه‌های رایج در دوره قاجار به شمار می‌آمد. محبوبیت و گسترش چاپ سنگی و ارتباط با توده مردم باعث شد در سایر زمینه‌های هنری از جمله تصاویر کاشی‌ها نفوذ پیدا کند، به خصوص بر روی کاشی‌نگاره‌بناهایی که کاربرد عامتری دارد موثر واقع شود از جمله تکایا و حسینیه‌ها که ریشه در آیین‌ها و باورهای دینی عموم مردم دارد. محبوبیت یک اثر و تداوم در نگاه تصویری به یک شیوه موثر، باعث می‌شود هنرمندان سایر شیوه‌های اجرایی نیز از رویه مرسوم و آشنای بصری استفاده کنند. این نگاه، گیرایی بیشتری بین فرهنگ عامه مردم دارد (عسگری، ۱۴۰۰: ۲). بنابراین این پژوهش با توجه به جایگاه تکیه معاون الملک در معماری سنتی ایرانی-اسلامی و هنر بکار رفته در کاشی‌کاری دیوارهای آن به مطالعه و بررسی معماری و کاشی‌کاری‌های تکیه معاون الملک از ابعاد مختلف می‌پردازد.

روش تحقیق

این پژوهش از نوع بنیادی-توسعه‌ای و با روش توصیفی-تحلیلی و تطبیقی است. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و ابزار آن فیش برداری، عکاسی و مشاهده تصاویر می‌باشد. جامعه آماری در این پژوهش تعدادی از نقاشی‌های مجموعه تکیه معاون الملک هستند که به روش هدفمند و براساس ویژگی مضمونی انتخاب شده‌اند. تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز به صورت کیفی است.

بحث و یافته‌ها

پیشینه تحقیق

با توجه به بررسی انجام شده، تاکنون تحقیقی بر روی تکیه معاون الملک، به خصوص ارتباط با نگاره‌های روی کاشی‌های این هنر، صورت نگرفته است و این نکته مهم، آن را متمایز از سایرین می‌کند. از جمله تحقیقاتی که تاکنون انجام شده می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: مقاله (مضامین کاشی‌نگارهای دوره قاجار، در حرم مطهر رضوی -مطالعه تطبیقی کاشی‌نگاره‌های معجزه حمله شیران به حمیدبن مهران با تصاویر چاپ سنگی) نوشته عطیه خان حسین آبادی در فصلنامه فرهنگ رضوی، پیاپی ۲۲ سال ۱۳۹۹. این مقاله با هدف آشنایی کاشی‌نگارهای دوره قاجار حرم مطهر رضوی و تطبیق آن با تصاویر چاپ سنگی مشابه با موضوع حمله شیران به حمیدبن مهران است.

زمرشیدی حسین(۱۳۹۱). «سیر تحول کاشی کاری در آثار معماری دوره صفویه تا امروز»، منتشر شده در دوفصلنامه معماری ایرانی، شماره ۲، به این نتیجه دست یافته است که هنر کاشی کاری و کاشیگری از آرایه های ارزشمند وابسته به معماری است که ذوق، سلیقه و هنرمندی کاشیگری سرزمین ما، آن را به درجه ای از رشد رسانده که تحسین بینندگان را برانگیخته است. در این مقاله از کاشی های دوره صفویه تا قاجاریه و در امتداد آن تا به امروز مورد بررسی قرار گرفته و شاخصه های کاشی کاری دوره های یاد شده و اصطلاحات مهم کاشی کاری معرفی گردیده، تفاوت این مقاله با پژوهش ارسالی در این است که در این پژوهش با بررسی کیفی و موردی تکیه معاون الملک کرمانشاه مورد بررسی قرار خواهد گرفت تا ضمن دست یابی به نتیج ملموس به بررسی کیفی کاشی کاری های آن پرداخت.

محمدی، بختیار(۱۳۹۴) مقاله ای تحت عنوان « نقش تکایا در انسجام بخشی فضایی به محلات سنتی نمونه موردی : تکیه معاون الملک کرمانشاه » منتشر شده در کنفرانس بین المللی پژوهش های نوین در عمران، معماری و شهرسازی، با روش توصیفی تحلیلی و با استفاده از نمونه های موردی تهیه گردیده به بررسی تکیه معاون الملک کرمانشاه به عنوان نمونه موردی انتخاب شده پرداخته و در صدد بررسی ارتباط این مجموعه با ارزش و نقش کلیدی آن در انسجام ساختاری و پیکره بندی محلات سنتی شهر و ارتباط بنا با کاربران و بستر قرار گرفته در آن برآمده است. که به این نتایج دست یافته است ریشه های اعتقادی و آیین های مذهبی از دیرباز در شکل گیری و انسجام بافت های سنتی شهرهای ایران پس از اسلام نقش موثری داشته اند.

حسینی، سید هاشم(۱۳۹۴)، ثر پژوهشی تحت عنوان « بررسی تطبیقی نقوش کاشیکاری دو مسجد قاجاری (عمادالدوله کرمانشاه و مسجد سپه سالارتهران) » منشر شده در دومین همایش ملی باستان شناسی ایران به این نتایج دست یافته است که بیشتر تزئینات کاشیکاری مسجد عمادالدوله نقوش هندسی و گیاهی به صور انتزاعی و تجریدی است که استحکام ساده و روانی دارد و بیشتر برگرفته از تزئینات معماری دوره صفویه و زندیه اسیت اما عناصر تزئینی به کار رفته در مسجد سپه سارر تنوع بیشتری دارد که تحت تأثیر هنرهای تزئینی غرب به صور طبیعت گرا، غیرانتزاعی و تقلیدی می باشد؛ نقوشی همچون منظره سازی، تصاویر میوه همچون انگور، گل و گلدان، کاسه بشقابی، کتیبه ها به تط نستعلیق و موارد مشابه آن نیز به چشم می خورد.

کاشیکاری تکیه معاون الملک کرمانشاه

تکیه معاون الملک و کاشیهای آن فنون تزئین بناهای مذهبی قرن ها در هنرهای سرزمین ایران ریشه دوانده و دچار تغییر و تحولات مهمی شده است. «کاشیکاری یکی از روشهای دلپذیر معماری تزئینی در تمامی سرزمین های اسلامی است. همراه با نقاشی دیواری

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۲۹۸۰-۷۷۸۶ISSN

و گچبری، کاشیها، رنگ و طرحهای فراوان را برای مساجد و مقبره ها و نیز کاخها و عمارت ها به ارمغان می آوردند» (بهره مند، ۱۳۹۵: ۸) در کاشی های دوره قاجار «روش های اجرایی شامل کاشی هفت رنگ زیرلعابی نیز بود که گاهی با طرح های قالبی ترکیب می گردید. شماری از سفالگران و کاشیکاران قاجار آثارشان را امضا می نمودند» (همان، ۹۱) یکی از بناهای ارزشمند مذهبی که دیوارهای آن با این تکنیک تزیین یافته است تکیه معاونالملک مربوط به اواخر دوره قاجار، یکی از زیباترین تکایا است که بیشتر به خاطر کاشی کاری های ویژه آن، شاخص شده است. تصاویر کاشی ها، صحنه های روایی، حماسی و تاریخی، نشأت گرفته از باورهای دینی مردم ایران را منعکس می کند.

بقایای به جای مانده گواه آن است که کاشی کاریها بر روی نقاشی های قدیمی نصب شدند «تزیینات این بنا در ابتدا گچبری و نقاشی بوده است اما پس از چندی، حسین خان تصمیم گرفت با مصالحی که دارای استحکام بیشتری باشد دیوارها را تزیین نماید» (ذوقی حسینی، ۱۳۹۲: ۱۳۱) انجام این کاشی کاری ها در سال ۱۳۳۶ ق به پایان رسید. معاون الملک در سال ۱۳۴۵ ق تکیه را وقف عزاداری ائمه اطهار(ع) کرد و از آن پس این مکان محفلی برای تجلی هر چه بیشتر آیین ها و مناسک عاشورایی شد.

در این دوره (قاجار) نقاشان از چهار چوب کادر کتابت و اندازه ورق کاغذ خارج شدند و نقاشی را از نگاه و اندازه جدید تجربه می کند دیوارنگاری که رواج زیادی پیدا کرد. از آنجا تصویر، مفهوم خود را سریع تر به مخاطب انتقال می دهد، دیوارنگاری از عمومیت بیشتری در بین طبقات مختلف جامعه برخوردار شد .

اصولاً دیوارنگاری از ابزار های اصلی هر حکومتی برای شکوه بخشی به حکومت خود و به رخ کشیدن اقتدار سیاسی بود . حکومت قاجار هم از این وسیله برای نشان دادن شوکت و سلطنت خویش بهره برد. نکته جالب توجه این که در دوره قاجار به دلیل رشد پایگاه های اجتماعی و تحولات صورت گرفته در جهان آن روزگار دیوارنگاری در بین عامه مردم هم رشد یافت و وسیله ای برای بیان اعتقادات ملی و مذهبی آنها گردید (آزند، ۱۳۹۵: ۴۳).

تصویر (۱) نمایی از کاشی کاری تکیه معاون الملک کرمانشاه

هنرمندان، نقاشان، معماران و کاشی سازان تکیه

بانی تکیه، مردی عاشق که دل به ایمان داده و جان و مال در گرو هنر سپرده و با نام و عنوان معاون الملک، به بهانه برپایی تکیه، خیل استادکاران والای معمار و کاشیرا از گوشه و نگار کنار ایران فرا می خواند، تکیه آرام آرام خانقاه و جایگاه هنر و ذوق کاشی سازان و کاشی نگاران اغلب گمنام و عارف صفت خاک می شوند. مرشد ابراهیم از معدود بازماندگان دوران آخر ساخت تکیه بود نقل میکند: «مرحوم معاون الملک به او گفته بود: مرشد، هیچ کس نداند، خدای داند که از همان لحظه گذاشتن خشت اول بنای تکیه، من هیچ کاره بودم، خدا با من بود و نیرویی دیگر کارها را روبه راه می کرد، من کوچکترین سهمی نداشتم و ندارم، دست دیگری کارها را سامان می دیدم داد، می فلان نقاش از فلان سوی ایران با پای خودش آمد، نقاش و کاشی نگاری که نه من او را می شناختم و نه او می دانست من کی هستم و چه کاره ام. خودش می آمد خواهش و تمنا می کرد، التماس می کرد که امکانی داشته باشد گوشه دیواری، زاویه صحنی را با نقش و طرح هایی که در نظر دارد روی کاشی تزیین کند. مرشد، کی به آن نقاش چنین فرمانی را داده بود جز خدا؟» (سیف، ۱۳۶۹).

در کنار این مساعدت های هنرمندان و استادکاران، تکیه، هنرمند معمار و کاشی پز و نقاش ثابت هم داشت. اما گاهی هنرمندانی قابل از روی ادای دین، هنرآفرینی ویژه ای داشته اند که یکی از دلایل تنوع در آثار و کاشی ها و تابلوها همین حضور استادکاران مختلف است. از میان این استادان می توان به این اشخاص اشاره کرد: استاد حسن کاشی پز طهرانی، استاد محمدحسن میناچی، ملارجب نقاش، میرزا حسن خان کرمانشاهی، صادق کاشی نگار، استادحبیب نقاش، حسین قوللرآقاسی، سیدهاشم مرتضوی با نگاهی اجمالی به صحنه ها و وقایع نقاشی شده بر روی کاشی کاری های تکیه معاون الملک، می بینیم که خصوصیات ظاهری و اجرایی این آثار شباهت بسیاری به سبک نقاشی قهوه خانه ای دارد. در اواخر دوره قاجاریه حسین قوللرآقاسی برای اولین بار، هنر نقاشی را از صورت درباری و هنری که تنها در اختیار افراد مرفه جامعه بود در آورد و آن را با پیاده کردن بر بوم و بعدها بر کاشی و وارد کردن آن به محیط قهوه خانه ها، حسینیه ها و تکایا، یعنی جایی که آدم ها با سادگی و صفا به این مکان ها می آیند، وارد کرد. این نقاشی ویژگی های کاملاً ایرانی دارد و مستقیماً از ذهن نقاشی ایرانی بدون استفاده از مضامین خارجی و با تکنیک خاص خود که عدم پرداخت و توجه دقیق به آناتومی و پرسپکتیو است نشأت می گیرد (طاهری، ۱۳۹۸: ۴۵).

هم چنین آنچه برای نقاشان قهوه خانه ای مطرح نبود سبک و مکتب بود، تنها روایت گری بود که انگیزه آن می شد تا نقاش دست به رنگ و قلم ببرد و بیافریند؛ اگر خواسته باشیم شیوه و سبک خاصی در این نوع نقاشی سراغ بگیریم تنها به ترکیبات ابتکاری، شگردهای صمیمی و بسیط و استفاده از عناصر سنتی برمی خوریم، که نقاشی های تکیه معاون الملک تمامی این موارد را دارا هستند (گودرزی، ۱۳۹۲: ۴۸).

مضامین تصویری تکیه معاون الملک

عمده تزیینات تکیه، ملهم از جریان هنری است که در دوران قاجار ظهور یافت و آن هم هنر عامیانه بود. این هنر در حوزه های مختلفی بروز یافت که عمده آنها نقاشی قهوه خانه ای و تعزیه بود. هنر عامیانه با رویکرد به دو موضوع برجسته در شاخه های مختلف هنری نقش داشته است، یکی موضوعات دینی و مذهبی با تکیه بر شهادت امام حسین و واقعه کربلا است و دومی موضوعات ملی در دو حوزه، ادبیات حماسی و اساطیری و وقایع نگاری اجتماعی قاجاریه است (پرویزی، ۱۳۹۴: ۷۸).

به طور کلی تابلوهای تکیه معاون الملک از نظر مضامین شامل: نقوش مذهبی، نقوش تاریخی، نقوش حماسی، اسطوره ای، تصاویر اشخاص، تصویر پادشاهان، شخصیت های سیاسی، مذهبی، علمی، نقوش برجسته های حجاری شده بر سنگ در استان فارس و کرمانشاه، نقوش هندسی، گل و مرغ، گل و بته، اماکن تاریخی و مذهبی است و «سنت طراح همان است که در نقاشی های قهوه خانه ای به جا آورده می شود» (پنجه باشی، ۱۳۹۳: ۷۴).

همان طور که مبرهن است تنوع موضوعات در یک مکان مذهبی زیاد است و در نگاه اول برای بیننده ارتباط بین تصاویر دشوار است و این مهم با توجه به بستر جامعه آن روز میسر می شود.

تصویر ۲) نمایی از نقوش مذهبی و اساطیری

انواع تکنیک های نقوش کاشیکاری تکیه معاون الملک کرمانشاه

از جمله گنجینه های کاشیکاری در اواخر دوره قاجار، کاشی های بنای تکیه «معاون الملک» است. این کاشی ها بر اساس تکنیک و اجرا در دو گروه، کاشی های برجسته و هفت رنگ می باشند، که به شیوه زیر لعابی نقاشی شده اند (ذوقی حسینی، ۱۳۹۲:۱۳۳). کاشی هفت رنگ رایج ترین تکنیک در دوره قاجار بوده است، اما در این دوره نقاشی زیر لعاب نقش مهمتری را ایفا می کند، زیرا که نقاشان به کمک آن می توانستند احساس آزادی بیشتری برای ایجاد تصویر ای مختلف بر روی کاشی داشته باشند (Neill, 1993:44). مهمترین خصوصیات کاشی های زیر لعابی دوران قاجار تنوع رنگ، تنوع نقوش و کاربردهای مختلف کاشی زیر لعابی در این دوره است. طیف رنگها گسترده بود و علاوه بر رنگ های مورد استفاده در دوره های قبل، از رنگ های جدیدی نیز استفاده می شده است (fehervari, 2010:232).

کاشی های تکیه «معاون الملک» از نمونه های شاخص کاشی زیرلعابی در اواخر قاجار است که نشان دهنده توجه به تاریخ و باستان گرایی در این دوره می باشد (porter, 2015:81) عمده تزیینات تکیه در اواخر دوره قاجار و در پی هنر عامیانه به وجود آمده است. این هنر عامیانه با رویکرد به دو موضوع برجسته و در شاخه های مختلف هنری در تکوین این بنا نقش داشته است: موضوعات دینی، مذهبی با تکیه بر شهادت حضرت سید الشهداء و واقعه کربلا و موضوعات ملی در حوزه ادبیات حماسی، اساطیر ایران و وقایع نگاری اجتماعی معاصر دوره قاجار است. به طور کلی تابلوهای تصویری و کاشیکاری شده تکیه «معاون الملک» از نظر نقش شامل: نقوش مذهبی، نقوش تاریخی، نقوش حماسی، اسطوره های، تصاویر اشخاص، تصویر پادشاهان، تصویر شخصیت های سیاسی، مذهبی، محلی، تصویر نقش برجسته های حجاری شده بر سنگ در استان «فارس» و «کرمانشاه»، نقوش هندسی، گل و مرغ، گل و بوته، اماکن تاریخی و مذهبی و مناظر ساختمان های اروپایی می باشند (گلشن، ۱۳۹۰:۵۵) نقاشی روی کاشی های تکیه «معاون الملک» حکم ورق کتابی مصور را دارد که در شرح ذوق و هنر نام آشنا ترین و گم نام ترین نقاشان و کاشی نگاران این سرزمین است (سیف، ۱۳۹۲:۶۳) در بخش «حسینیه» که قدیمی ترین صحن مجموعه می باشد، سراسر دیوارها با تابلوهای کاشی کاری زیبا آراسته شده است. این تابلوها، صحنه هایی از عزاداری شامل سینه زنی، قمه زنی همچنین تصاویری از خلفا و سلاطین ایران را نشان می دهد، علاوه

بر کاشی‌هایی با نقوش انسانی، کاشیهایی نیز با نقوش هندسی زیبا به کار رفت هاست (شهبازی و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۸)

شکل ۳) انواع کاشی‌های برجسته و هفت رنگ

بررسی رنگ در نگاره‌های تکیه معاون الملک

آنچه از بررسی بحث رنگ در نگاره‌های تکیه معاون مشاهده می‌گردد دو ارزش کلی بدین شرح است:

- توصیفی: به دلیل استفاده از تصاویر طبیعت اجرای رنگی آثار کاملاً واقع‌گرایانه شده و در حاشیه و قاب آثار نیز این روند

به زیبایی هرچه تمامتر مشاهده می‌شود.

- کنتراکسیون یا ساختمان رمزی و سمبلیک رنگها: اگر پالت رنگ نقاش کاشی را آنالیز نمائیم از چند رنگ مشخص تجاوز نمی‌کند و هنرمند به ساختمان این رنگها از نظر ترکیب بندی بسیار توجه نموده است، یعنی به شکلی کاملاً آگاهانه رنگ‌ها را در تابلو طوری تقسیم و اجرا کرده که هیچ‌گونه عدم تعادل در تقسیم سطوح رنگی از نظر وسعت و از نظر رنگ نمی‌بینیم، چند نمونه عالی برای اثبات این امر عبارتند از:

۱. ورود حضرت یوسف به شهر کنعان
۲. وارد کردن اهل بیت (ع) به مجلس یزی
۳. تابلوی یا حسین غریب که از تصاویر سه گانه درب ورودی حسینیه که به شکل بیضی اجرا شده است.

همانطور که دیده می شود رنگ های مختلف در این تابلو به تناسب تقسیم شده و هیچ قسمت از فضای این تابلوها از رنگ هایی که در تمام صفحه دیده می شود خالی نیست. ارزش و اهمیت هریک از رنگ های نگاره ها، بصورت مستقل در کنار سایر رنگ ها مشخص می شود. در کاشی های تکیه از رنگ های روحی شفاف و درون نما، خصوصاً از رنگ های زرد، نارنجی، سفید، سبز، زنگاری و آبی لعابی استفاده شده و این رنگ ها به لحاظ خاصیت عبور نور سطح زیرین کاشی سفید رابه زیبایی هرچه تمام تمامتر قابل رؤیت می کنند. هربرت رید در باره هنر شرق چنین اظهار می نماید؛ هنر شرقی راز خود را آهسته فاش می کند و برای آنکه انسان بتواند این آثار هنری را به طور کامل درک کند باید چشمان تازه ای بدست آورد و با نگاهی متفاوت به دنیا بنگرد، زیرا می توان گفت که بدون استثنا هیچ هنرمند شرقی از دیدگاه ما به دنیا نمی نگرد

شکل ۴) بکارگیری رنگ در کاشی

بررسی ابعاد کاشی ها در تکیه معاون الملک

ابعاد و اندازه نگاره ها را در تکیه معاون الملک چندین موضوع تعیین می کند از جمله :

- ✓ اهمیت مضامین و ارزش معنوی داستان های نقاشی شده
- ✓ در معرض دید قرارگرفتن نگاره های اجراشده

- ✓ محل مناسب تابلو با توجه به فضای باز مقابل آن خصوصاً در زینبیه (بعضی مواقع نقالان و تعزیه خوان ها از تابلوها به عنوان پرده نقالی و تعزیه خوانی بهره می جستند .
  - ✓ فضای مناسب با ابعاد خاص که در سینه ی دیوارها پدید آمده است برای مثال در کادری به ابعاد ۱۶*۲۱۰ سانتی متر بوجود آمده و در جایی دیگر کادری با ابعاد ۱۴۰*۸۰ سانتی متر ، طراحان و نقاشان با توجه به فضای موجود و موضوع نگاره ها، اهمیت و ابعاد آن را تعیین می نمودند.
  - ✓ بعضی تابلوها تک کاشی هستند
- تک کاشی ها به دو بخش تقسیم می شوند:

- ❖ الف) کاشی هایی که موضوعاتشان داستان های تصویری و... است.
- ❖ ب) تک کاشی هایی که موضوع آنها غالباً نقش و نگاره های تزئینی است که اکثراً هم برجسته کار شده اند.

عناصر کاشی ها در تکیه معاون الملک

بررسی نقوش نگاره های تکیه معاون الملک روح معنوی حاکم بر هنر اسلامی بر فضای تکیه معاون سایه ای رفیع و دلپذیر انداخته است. و وجود عناصر اساطیری در کاشی کاری های تکیه به عنوان یک هویت هنری حائز اهمیت است. تنوع و گوناگونی نقوش و تصاویر در تکیه آنقدر زیاد است که تصاویر ذهنی و بدون سند تصویری را هم شامل می شود، مثلاً بعید می نماید باغ فدک دارای سندی تصویری بوده باشد. ولی موضوع نقاشی کاشی نگاران قرار گرفته است. در یک دسته بندی می توان نقش های تکیه معاون را به چند بخش عمده تقسیم نمود:

- نقش مایه های هندسی: شاید نقش های هندسی صرفاً جنبه تجریدی نداشته بلکه مفهومی مقدس به ویژه در مفاهیم مذهبی اشباع شده باشد و رابطه میان هندسه، کیهان و نمادگرایی داشته باشند و ما را به تفسیرهای مابعدالطبیعی و مذهبی در مفهوم هندسی طرح های ارائه شده هدایت کند. اکثر ستون ها، قاب بندی های بسیار زیبای نگاره ها، نمای زیرین و داخلی گنبد، ستون های عباسیه و کتیبه افقی و عمودی در بسیاری از نقاط مجموعه فوق حکایت از بهره گیری استادانه و زیبای هنرمندان از نقوش پر رمز و راز هندسی در آثار است.
- نقش مایه های گیاهی: یکی از نقش هایی که در گوشه و کنار تکیه به دفعات تکرار شده نقش گل و بوته و گل و مرغ بوده که در یک بررسی سرچشمه همه آنها از یک تصویر نشأت می گیرد، زیبایی قابل وصف این گل و بوته ها که با قاببندی و کادراهای متنوع و زیبا که توسط کاشی کاران و نقش پردازان کاشی بر کنار گل و بوته ها آمده، حکایت از عصری است که گل و بوته در نقاشی ایرانی بسیار مورد توجه بوده است. حضور درخت نخل در این گروه از نقاشی ها یادآور سرزمین هایی

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۲۹۸۰-۷۷۸۶ISSN

است که رویداد تصویر شده از جمله وقایع کربلا در آن جا روی داده است. این درختان با طرحی متقارن و تنه ای ستبر در بالا به شکلی برگ مانند منتهی شده، که شمار برگ ها بین سه تا پنج عدد متغیر است. چنین تصویر و ترکیبی به تمثیل درخت زندگی در گروهی از آثار پیش از اسلام شباهتی بسیار دارد که از آن به شکلی خلاصه تر در عصر اسلامی هم استفاده کرده اند. این نقش همواره در کنار تصویر پیامبر و ائمه(ع) به عنوان نمودی از پاکی، درستی و نیروی الهی ترسیم می شود. استواری این درخت پیروزی و مقاومت خاندان اهل بیت(ع) را در مقابل ظلم نشان می دهد. این نقش گاه به صورت تک درخت در کنار شخصیت ائمه(ع) و گاه به صورت انبوه در پس زمینه تابلوها با موضوع عاشورا استفاده شده است. نقوش گیاهی بعد از نقوش حیوانی و انسانی کاربرد زیادی در آثار هنری به خود اختصاص داده‌اند، به طوری که امروزه در هنرهای سنتی ایران بیشترین نقوش به کار رفته مربوط به آنها می باشد.

➤ نقش مایه های : یکی از تجلیات عینی نقش شیر و خورشید در کاشی های تکیه معاون الملک به عنوان نماد پیامبر اکرم(ص) ظهور یافته است. با توجه به روایات و داستان های دینی که در کاشی های تکیه «معاون الملک» نقل شده است، نقوش حیوانی بسیار دیده می شود. در داستان حضرت سلیمان(ع) و روایت این که خداوند به او زبان حیوانات را آموخته بود، بیشترین تنوع در حضور نقش های حیوانی در تابلوی بارگاه حضرت سلیمان ترسیم شده است. نقش های حیوانی شامل، شیر، اسب، شتر، آهو، مار و انواع پرندگان و... می باشد که هماهنگ با داستان روایت شده در بسیاری از تابلوهای کاشیکاری تکیه «معاون الملک» نقش بسته است و هر یک در دل خود دارای معانی متعدد بوده و اشاره به موضوعات دینی و مذهبی دارند.

➤ نقش نمایه معماری: این نقش ها تک رنگ بوده و با الهام از تصویر سازی های «چاپ سنگی» و «عکاسی» در دوره قاجار شکل گرفته است، که تاثیر و نفوذ غرب و کارت پستال های غربی را تداعی می کند و عموماً در کادرهای بیضی یا مستطیل شکل ترسیم شده است. این نقوش نشان دهنده اهمیت و ارزش بناهای مذهبی همچون مساجد و امامزادگان در بین عموم مردم و حاکمیت قاجار بوده است و بیانگر اعتقادات و دلبستگی مردم به جریانهای مذهبی در این دوره می باشد

نتیجه گیری

در تکیه معاون الملک کرمانشاه شماری از تصاویر اسطوره ایی دیده می شود؛ هدف از آوردن این مضامین در این بنای مذهبی، اعتبار بخشیدن به حکومت قاجار بود و به نوعی می خواستند خود را به جهان باستان گره بزنند؛ در جهت حقانیت حاکمیت خود و نیز تحریک روحیه وطن پرستی ت های شکس تا سرپوشی بر شان باشد.

تکیه معاون الملک به عنوان یکی از بهترین گزینه های بررسی نقاشی روی کاشی به سبک و سیاق قاجاریه همواره مطرح است سبکی که از یک سو به ایران باستان که مورد علاقه ی شاهان قاجار علی الخصوص ناصرالدین شاه، تکیه دارد و از سوی دیگر متأثر از واقع گرایی و طبیعت گرایی با رویکرد اومانستی غربی است که مضامین مذهبی، ملی، سیاسی، تاریخی و اساطیری را در قالب فرم هایی بر روی کاشی های رنگارنگ و گاه تکرنگ همچین برجسته و یا تخت، قابل رویت نموده اند. وارد کردن عناصر طبیعی نظیر پرندگان و حیوانات دیگر طبیعی یا افسانه ای میوه ها و گلها و کوشش برای پرداخت واقع گرایانه ی آنها از دحام بیش از حد نقوش و عناصر در یک، کادر شتاب زدگی در اجرا و ارائه ی غیر ماهرانه ی طرح و رنگ و در بسیاری موارد ارائه پریمیو و توسعه نیافته ی آنها و از طرفی نوعی راحتی در اجرای آثار، از ویژگی های کاشی ها با تصاویر انسانی است نقاشی ها همگی قلم گیری شده به سنت نقاشی ایرانی و در جست وجوی نوعی واقع گرایی طبیعت گرایانه فرنگی است در تصاویر شخصیت های مذهبی و تاریخی و سیاسی رویکرد فرنگی در نقوش و عناصر طبیعت و منظره پردازانه ی پیرامون دیده می شود و این تصاویر با تنوع رنگی، کمتر به شیوه ی تک رنگ اغلب سیاه جز چند مورد رنگی در تالار زینبیه قلم گیری و ترسیم شده اند و در قابی هندسی با تزئین نقوش فرنگی با تمایلات رنگی آبی و سبز قرار دارد.

در این میان تکیه «معاون الملک» از نظر هنرهای تصویری اوج هنر کاشی کاری این دوره به حساب می آید که نقش های آن به شیوه کاشی کاری هفت رنگ و زیرلعابی نقاشی شده اند. تابلوهای کاشیکاری شده در تکیه «معاون الملک» دارای مضامین مختلف تاریخی، مذهبی، اسطوره های و حماسی، سیاسی و اجتماعی می باشد، که با توجه به ماهیت تکی بودن بنا، موضوعات مذهبی و در دل آن ها نقوش مذهبی بیشتر دیده می شود.

در کاشی ها با تصویرگری های مذهبی تنوع رنگی بیشتر با بهره گیری از سمبولیسم رنگی دوگانه برای شخصیت های خیر و شر، ترکیب بندیهای پویا و پر جنبش و حرکت همراه با روایت پردازی و داستان سرایی مخاطب را تحت تاثیر قرار میدهند. وجود نشانه ها و المان های تصویری و اشخاصی از زمان حال و معاصر و یا دوره های تاریخی متفاوت از زمان واقعه و یا اشیای متعلق به دوره ی قاجار یا نشان دادن آداب زندگی در دوره قاجار، از ویژگی های شگفت آور برای مخاطب در این تابلو به شمار می رود آنگاه که به این واسطه به واقعه ای در آن سوی تاریخ می نگرد دلیل اهمیت و لقب هایی چون موزه ی کاشی کاری قاجار و یا مکتبخانه هنرمندان کاشی کار همچین صفت بی نظیر که به این بنا داده شده است، به خاطر تنوعی است که در کاشیکاری آن از نظر تکنیک و موضوع و حضور استادکارانی از مناطق مختلف ایران است. اینچنین ارتباط بسیار تنگاتنگی بین پرده خوانی و تعزیه ای که در کنار آن اجرا می شده با کاشی نگاری ها و تصویرگری های آن وجود دارد که با یکدیگر ارتباطی متقابل دارند چنانکه تعزیه خوان ها هنگام نقل و اجرا از آن تصاویر و حالات ایده گرفته و وجود دارد که با یکدیگر ارتباطی متقابل دارند چنانکه تعزیه خوان ها هنگام نقل و اجرا از آن تصاویر و حالات ایده گرفته و از آنها برای فهم بیشتر مخاطب استفاده می کردند از طرفی نقاشان و رسام های این تصویرگری ها الگوی ذهنی تصویرگری خود را مدام از این نمایش ها می گرفتند، چنان که جزئیات پوشش و حالات و اشیای بکار رفته در آنها، کاملاً با جزئیات تعزیه ها مطابقت دارد این از رسوم جاری در هنر قاجار بوده است که روایات مصور شده ی تاریخی و مذهبی را به المانهای

متعلق به دوره ی قاجار می آراستند و اینگونه تصویری ملموس تر و قابل فهم تر به مردم ارایه می شده است. نکته ی جالب دیگر تصویری است که از اشخاص سیاسی و مذهبی دوره ی قاجار و سلاطین دوران پیشدادیان تا احمد شاه بر روی کاشیها نقش شده است گویا با این کار این اشخاص را به جمع حاضرین در تکیه و شیعیان معتقد می افزودند یا همچون ناظر و شاهد از آنها استفاده میکردند هنرمندانی که در این بنا آثاری خلق کرده اند.

آنچه می توان تصریح نمود اینکه در آفرینش های هنری ادبیات ایرانی حماسی مذهبی با نقاشی نه فقط از لحاظ بینش بلکه از لحاظ زیبایی شناسی ارتباط تنگاتنگ دارند و صور خیال در هر دو منطبق اند، توصیف های سخنوران و شاعران از طبیعت، اشیاء و انسان با آنچه نقاشان ایرانی به تصویر کشیده تعارضی ندارد و در بسیاری موارد درهم آمیختگی عجیبی دارند. مطلب دیگر تنوع در ابعاد کاشی ها با توجه به فضای مورد استفاده است، کاشی هایی به ابعاد بزرگ از جمله اموری است که تکنولوژی امروزی هنوز هم با آن مشکل دارد، زیرا سینی مورد استفاده بر روی آن قرار گرفته و به کوره می رود در دمای بالای کوره دچار انحناء شده و مشکل آفرین است اما معلوم نیست در آن زمان از چه امکانی بهره گرفته شده که این مشکل را حل نموده اند، شاید از اموری که به لحاظ فنی میتوان به آن پرداخت همین مسئله باشد.

منابع

- آژند، یعقوبش(۱۳۹۵). دیوارنگاری در دوره قاجار. هنرهای تجسمی، ۲۵
- بهره مند، فرزاد(۱۳۹۵) «پژوهشی در رنگ و نقش کاشی های تکیه ی معاون الملک »، ثبت شده توسط سازمان میراث فرهنگی
- پنجه باشی، الهه و فرهد، فریبا(۱۳۹۳) معرفی تکیه معاون الملک به عنوان یکی از خاستگاه های گردشگری در ایران. فصلنامه علمی، آموزشی و پرورشی، ۲(۸)، ۶۹-۷۶
- پورخوش، زهرا(۱۳۹۵)، بررسی مضامین نگاره های تکیه معاون الملک کرمانشاه، کنفرانس بین المللی فرهنگ، هنر و معماری اسلامی
- ذوقی حسینی، الهه(۱۳۹۲)، معماری تکایای ایران، تهران، طحان،
- سیف، هادی(۱۳۶۹) نقاشی روی کاشی، تهران، سروش
- شایسته فر، مهناز(۱۴۰۰)، مطالعه تأثیر نگاره های عاشورایی نسخ چاپ سنگی کلیات جودی بر کاشیهای تکیه معاون الملک، مجله پژوهش های تاریخی، دوره ۱۳، شماره ۲۵
- شهبازی، سیاوش و سروش شهبازی(۱۳۹۲). «تکیه معاون الملک جلوه گاه هنر مذهبی و حماسی چهره های تاریخی ایران»، کتاب ماه هنر، شماره ۱۰۳ - 104، ص
- طاهری، غلامعلی(۱۳۹۸) نقاشی قهوه خانهای، مجله هنرمعاصر، شماره اول

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۲۹۸۰-۷۷۸۶ISSN

- فرهد، فرنیایا(۱۳۹۵)، مطالعه نقوش مذهبی در کاشی های تکیه معاون الملک، فصلنامه علمی نگارینه هنر اسلامی شماره ۷
- گلشن، میترا(۱۳۹۰) «نقد و بررسی و تحلیل کیفیت های انجام شده بر روی کاشی های تکیه معاون الملک»، کارشناسی ارشد، استاد راهنما محمد حسن محبعلی
- گودرزی، مرتضی(۱۳۹۲)، جستجوی هویت در نقاشی معاصر، تهران، علمی فرهنگی
- Fehevvari, Geza. (2010) The art of the Islamic world in the Tareq Rajab museum, I.B. Tauvis & 40. Ltd. London.
- O'Neill, John(1993) Persian Tiles, The MetropolitanMuseum of Art, New York
- Porter, Renetia(2015) Islamic Tiles, Trustees of theBritish Museum by British museum press. London ,pp.81.39- Soucek, Priscilla.)1994). Decoration, Iranica, vol vll,fasc.2,
- pp.159

Studying and investigating the architecture and tiling of the support of the Viceroy of Kermanshah

Extended abstract

The presence of internal and external facades and the use of arts related to architecture, especially the unique art of Iranian tiling, has made it famous in the world. With an unexpected

and very hardworking and tasteful selfless faith, the works of tile work have become eternal art for the dear architecture of the country. The support of the deputy of al-Mulk is one of the architectural works of the Qajar period in the city of Kermanshah. This support is decorated with beautiful tiles that cover the entire walls of the support. As it is clear from the name of the support, this building was created with the purpose of religious function and the variety of themes in this support, such as religious themes, Quranic stories, Shahnameh stories, Achaemenid motifs, political images, past and present Qajar kings, is interesting.

The magnificent building of the Viceroy of Al-Mulk, among the historical buildings in Kermanshah, has a distinct place in terms of its antiquity and beauty. One of the beauty aspects of this building is its wall paintings, which include subjects such as pictures of some prophets along with scenes from the Ashura event, kings of different dynasties from the Pishdadians to the last Qajar king (Ahmad Shah) and also scenes from the stories of the Shahnameh. Along with the political and religious dignitaries of the Qajar era, there are hundreds of photos of religious places and natural landscapes that are engraved on the tiles of this place, and they are considered one of the remarkable and completely exceptional privileges of this building. Religious paintings with topics such as Ta'ziyeh and Quranic stories were noticed during the Qajar period due to the prosperity of prayer gatherings and mourning ceremonies in the month of Muharram. During this period, painting on tiles was performed more than ever before on the facades of buildings. The construction date of the building is the 27th of Safar al-Muzaffar, 1920/1320 AH. According to the available documents, a contract and a letter of commitment dated the 10th of Sha'ban al-Ma'zam, the plot of land next to Hassan Khan's bath was purchased from the owners of the said bath by Mirza Hossein Khan Moin al-Raaya, and construction of the Hosseiniye building was started. So that historians and writers have described it as a unique Hosseiniyah.

In fact, "Mawaun al-Mulk" support is considered to be the pinnacle of the art of tiling of this period in terms of pictorial arts, whose figures are painted in the style of seven-color tiling and underglaze. The tiled panels in "Ma'aun al-Mulk" support have various historical, religious, mythological and epic, political and social themes, which due to the unique nature of the building, religious themes and religious motifs are more visible in them. At first glance, there is no connection between the themes of the images in a religious place. In this article, the themes of painting on the tiles of the Viceroy of Kermanshah, which is a branch of Iranian painting, are examined. The Takiyeh of the Viceroyalty is the treasures of Iranian myths, epics, history and religion, which are gathered in one place in the form of painting and tile work, and in this sense, it is a unique work. The main themes of tile paintings are introduced and known. This research is based on the analytical-descriptive method and based on library

sources and field studies with the hypothesis that the themes of the paintings are derived from the personal perception and social beliefs of different designers. It is different from the traditional culture, and on the other hand, the existence of limitations in the developments and the way of creating the work by the artist has not been unaffected, it has been collected and analyzed.

What can be clarified is that in the artistic creations of Iranian epic religious literature, they are closely related to painting, not only in terms of vision but also in terms of aesthetics, and the images of fantasy are consistent in both, orators and poets' descriptions of nature, objects and people with What Iranian painters have depicted is not conflicting and in many cases they have a strange intermingling. Another thing is the variation in the size of the tiles according to the space used, large size tiles are one of the things that today's technology still has a problem with. , because the used tray is placed on it and goes to the furnace, it is bent at the high temperature of the furnace and it is a problem, but it is not known what possibility was used to solve this problem at that time, maybe from the things that From a technical point of view, it can be treated as the same issue.